

Nem hajt a tatár!

Azokat a szólásainkat, melyek a tatárokat emlegetik, amelyenek pl.: *Hordjon el a tatár! Vigyen el a tatár! Hajtson el a tatár! Szalad, mintha a tatár hajtaná v. kergetné, Ne siess, nem hajt a tatár! Mi a tatár! Hogy a tatárba ne! Tatár fajta a. m. 'kegyetlen', Tatár fajtotta 'u. a.' 'Tatárral határos' olyan kegyetlen, mint a tatár (l. Dugonics, Ballagi, Erdélyi szólásgyűjteményeit), Tatárteremtette! („Áts Gergelnek most nem régen tatárteremtettével való káromkodását hallottam.“ Ethn. XXIV, 87. Udvarhelyszék, 1739.), Melegdi János (MNy. XII,10) igen helyesen nem a IV. Béla korabeli tatárjárás nyelvi emlékeinek tartja, hanem azoknak a XVI.—XVII. századbéli kisebb-nagyobb tatárdúlásokéinak, melyeket a török uralom zúditott hazánkra, különösen az erdélyi részekre.¹⁾ Erdélyt többször megdúlták a tatárok, még többször nyugtalanította lakóit a *tatárhír*, vagyis a tatárok hadi mozgolódásának vagy közeledésének a híre,²⁾ mely szerencsére akárhányszor csak *paraszthír*, *cigányhír*, *piaci hír*, azaz 'koholt, hamis, megbízhatatlan hír' volt. Melegdi számos adatot idéz reá, hogy a budai basák miként fenyegették tatár veszedelemmel a magyar királyt, ha nem úgy cselekszik, ahogy a porta kívánja. Az égető, dúló, fosztogató tatár hadakon az akkoriban török fennhatóság alatt élő krími tatárokat kell értenünk, akik ott voltak II. Szulejmán Szigetvárt ostromló seregében is, ahogy a Szigeti Veszedelemben éneklí róluk a költő:*

¹⁾ Melegdi cikke, úgy látszik, elkerülte Balassa figyelmét, mert A magyar nyelv szótára c. érdemes munkájában (Budapest, 1940) még a Cz. F.-féle magyarázattal tart' és azt mondja: »A tatárjárás idejéből maradt szólások: **Vigyen el a tatár! Nem hajt, nem kerget a tatár! Szegény tatár!** — Tatárjárás, tatárpusztítás. A tatárok pusztítása Magyarországon (1241—1242).« II, 281.

²⁾ A *tatárhír* azt is jelentette, hogy 'kegyetlen híre valakinek', pl.: »Tompá László nevű prédikátornak béréslegénye is hallotta a *tatárhírt* e curiositate tehát kiment a parókiából, hogy bárcsak személyét láthatná annak a kegyetlen embernek«, t. i. az enyedi kollégium jószágaiban keményen igazgató vicekurátornak, Danczkai Józsefnek (Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus 1762, I, 21).

Sok számtalan tatár maeotisi tótul,
Ezek küldettettek khán Praecopitátul.

— — — — —
Könnyű had, és bátor, és gyors mint az árvíz;
Ugy tetszik kezében mindenik halált visz;
Mert jó lova hátán csak jó fegyverben hisz;
Nincsen tartalékjuk, sem tűz, sem sebes víz. (I. Ének.)

A török hódoltság korabeli krimi tatár lovasság kegyetlen-ségének emlékét idézik Dugonics Példabeszédeiben: *Átkozottabb a' krimi Tatárnál* (II, 6; a 2. sz. jegyzet szerint: „... mind máig a' leg kegyetlenebb embereket Krími, vagy Kirími Tatároknak mondgyuk“), *Kirími Tatár fajta* (II, 41, a Kegyetlenek c. szakaszban), *A' Krími Tatároknak igaz maradékja* (II, 42, u. o.); Vörösmarty verse: „Addig nyeggetlek, tudom azt, hogy a *krimi tatár is* / Szánni fog ordítót „vagy kaczagásra fakad“ (B . . . Pálnak). és Erdélyi János gyűjteményéhez ez a helye, „*Krimi tatár*. Ez alatt kegyetlen embert ért mindig a magyar; p. a *krimi tatár is megszánna*“ (Magy. közm. könyve 383. l.). V. ö. még Fazekas Lúdas Matyjában: Mátyás úgy megagyalta Döbrögi urát, hogy az Isten / Mentse az illyentől még a' jó *Krimi Tatári is!*“ (Másod. Lev.).

Hogy „a' rabló és égető Tatár, / Ki hátára kötött gyújtó szalmával jár“ (Horváth Á.: Hunniás. Andrád Sámuel verséből) hogyan hurcolta magával a szerencsétlen rabokat, azt nagyon szemléletesen leírja egy régi vers, mely „a sepsi-illyefalvi vár-nak és abban szorult lakosoknak a tatárok miatt lett elpusztulásának s szörnyű veszedelmeknek — mely esett in anno Domini 1658“ történetét mondja el:

Lónak sebessége mellett,
Kötözvé ha nem mehetett,
Szegény rab hogy ha elesett,
Vonva vitetett.

Melly miá meg is fulladtak,
Ló mellett hogy hurcoltattak,
Szörnyűképpen kinoztattak,
Jajt soka mondta.

Orbán B.: A Székelyföld leírása III, 32.

S hogy csakugyan hajtotta és hogyan hajtotta rabjait a tatár, annak emlékeztét meg Szegedi Kis István hagyta reánk A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról c. his-tóriás emlékében, melyet akkor készített: Mikor tatár miatt fel-földnek lón rablása, / Ezer ötszáz hatvan és hat esztendőben / Mikoron írnak vala:

Ruhájokat rólok éktelenül levonják,
 Az szegény rabokat mezítelenül hagyják,
 Mint egy sereg csordát, az tatár ostorral
 Előttök hajdogálják.

RMKT. V, 9.

A Leány-mező c. vers (Krizsa: Vadrózsák) szerint a Szent Ilie napján Zajzon vize partján vidáman táncoló leányokon

Rajtuk csaptak a tatárok;
 Jaj kinságos élet,
 Korbáccsal üzik rabságra
 Azi a sok szépséget.

A tatárok ostorát, korbácsát keserű gúnnyal *tatár étel*-nek nevezték. Szólás is keletkezett róla: *Tatár étel*¹⁾, *Török tánc*; *Magyar adta, ördög lánc* (Péld. II, 9). Dugonics így magyarázza: „Tatár étel a’ Tatár korbács [Erdélyi szerint azért, mert kolbászhoz hasonló, i. m. 383]. Török tánc a’ talp verés, melyel a’ Törökök élnek, midőn jobbagyaikat büntetik. A’ Magyar adta mi légyen, tudgyák azok, kik vele élnek: hogy azt haragból hánnyák. Az ördög lánc, azok az öreg szemű bilincsek, a’ tolvajoknak arany perecek (uo. 2. sz. jegyzet). Dugonics látta is a tatár korbácsot. A *Jól laktatták tatár korbáccsal* a. m. ‘megverték’ szóláshoz függesztett jegyzetében ezt írja róla: „Mi légyen a’ Tatár korbács, meg tudtam 1799-dikben; midőn a’ Tatár kozákok a’ Frantzia ellen Pesten köröszttül lovaglottak. Nyele annak egy könyöknyi. hasonló a’ korbácsnak hossza is. Maga a’ korbács olly keménnyen van fogva; hogy annak fonyása drótokkal lácatik elegyítve lenni, egy únnynál se igen vastagabb, sújossabbat üt vele a’ somfánál. Azzal verik mind lovokat, mind néha ellenségeiket is“ (uo. I, 14—15). Faludi *krimi tatár kancsuka* néven ismeri és azt tartja róla, hogy többet fog a rosszakon, hogysem egy esztendőbeli gyapotlágylecke (NU. 296. NySz.)

Érdekes, hogy ez a pogány hadiszerszám, mely annyi szánnivaló magyar ember testét kínoztta meg, egykor divatos volt Erdélyben. Apór Péter írja a Metamorphosisban, hogy a gazdag úrfi ezüst aranyas tollas buzogányt, csákányt vagy cifrán készített baltát viselt; a szegényebbnek (a világosabb fogalmazású verses Metam.-t idézem.)

Kitől sem buzogány, sem csákány, sem balta
 Ki nem telik vala: volt *tatár korbácsa*,
 Az nyele korbácsnak volt tamariskusz fa,
 Két végén nyelinek szép fehér csont vala.

Mon. Irók XXXVI, 52.

¹⁾ A MNy. XII, 13 lapján olvasható *tatár élet* sajtóhiba *tatár étel* helyett.

De ismerték akkor Erdélyben a kubáni v. nogaji tatárok ostromát is: a nogajkát. Apor tanusága szerint:

Igen hosszú vékony korbács volt másféle,
Abban az időben *nokajka* volt neve,
Azon két három bog közepire kötve
Igen hosszú vala annak is a nyele.

Uo. 52.

A kegyetlen tatárok fogságában nagyon keserves volt a rabok élete. Még az olyan főembert is, mint Béli Pált, aki II. Rákóczi György szomorú végű lengyelországi hadjárata (1657) alkalmával esett tatár rabságba, gyakran szakállánál fogva vonszolta és verte rabtartó gazdája. Kínjában meg is fogadta, hogy ha kiszabadul, soha többé szakállt nem visel, pedig akkoriban: „Mind felső, s alsó rend nagy szakállat hagyott, / Mihelt arra jutott, hogy megházasodott“ (i. m. 53). A közrendűbbek rabélete még keservesebb volt. Nem csoda, hogy szabadságuk érdekében egyre ostromolták rokonaikat, barátaikat, uraikat a súlyos váltságdíjért. Akit a tatár rabságból kiváltottak, valóban hálás lehetett hozzátartozói iránt, sőt volt úgy is, hogy szolgálattal, kemény munkával kellett váltsága díját törlesztenie. Ennek a nehézsorsnak akkor még eléggé friss emlékeiből fakadtak Apor Anna perének, melyet a vele méltatlanul bánó férje, Simonyi György ellen folytatott, következő panaszai: „... engem ... úgy tart az uram, mintha *tatár rabságából váltott volna meg*“ (Mon. Irók XXXVII. 500, 1767). „... engemet *nem váltott a tatár rabságából* a Simoni György, hanem igaz úri életemtől csalt meg“ (uo. 509, 1769). „Éngem Simonyi György hites uram *a tatár rabságból nem váltott meg*, se pedig szegény koldús nem voltam, hogy ő ruházott volna“ (uo. 513, 1773).

Csefkó Gyula.

Geschichtswissenschaftliche Erklärung eines ungarischen Spruches. Mehrere ungarische Sprüche und Sprichwörter haben das Andenken jener Jahrhunderte aufrechterhalten, in welchen das ungarische Volk durch die Verwüstungen der Krimtataren viel gelitten hatte.